

Kâşgarlı Mahmut (XI. Yüzyıl)

O diyor ki, Türklerin en açık anlatanlarından, en doğru anlayanlarından en iyi kargı kullanan cengaverlerinden olduğum halde, Türklerin tekmil illerini, obalarını, çöllerini karış karış, gezip dolaştım... Gördüm ki, Yüce Tanrı devlet güneşini Türklerin burçlarından doğdurmuş...

Türk dilinin, Türk milliyetçiliğinin en büyük sözcüsü Kâşgar'da doğdu. Babasının adı Hüseyin'dir. İlk Türk - İslâm devletini kuran Karahanlılar soyundandır. Pekçok Türkçe eserde, hangi tarihte, nerede öldüğünün bilinmediği iddia edilse de türbesi Doğu Türkistan'ın Kâşgar şehrinde. "... türbe, kentin 48 km. dışında Opal Nahiyesi'ne yakın bir tepeye inşa edilmiş... Türbenin sorumlusu tarihçi Abdul Resul Kerim'e Kâşgarlı Mahmud'un hayat hikayesini anlattırdım: Mahmud, 1008'de dünyaya gelmiş. Saciye ve Hamidiye Medreseleri'nde tahsil gördükten sonra kendisini Türk dili tetkikatına vakfetmiş. Bu amaçla Orta Asya'yı boydan boya kat ederek Anadolu'ya oradan da Bağdat'a gitmiş. 1072-1073 yılları arasında hazırladığı meşhur kitabını Abbasi halifesine armağan etmiş. Kitabın asıl nüshası bu gün Ayasofya Müzesi'nde muhafaza ediliyormuş. Kitabın Uygurca çevirisi ancak 1978'de yapılabilmiş. Kâşgarlı Mahmud'un <Türk Dillerinin Gramatik İncelemesi> başlıklı başka bir kitabının daha olduğunu öğrendim. Divanı Lügatit Türk'ün 3. cildinde bu kitabına atıfta bulunurmuş. Ne yazık ki, bu kitabın ne aslı ne de kopyaları bugüne dek bulunabilmiş. Mahmud Kâşgar'a dönmüş ve 1105'de vefat etmiş..." (Öğütçü, 1999). Türklerin yaşadığı şehirleri, köyleri, obaları bir bir dolaşarak hazırladığı sözlük, İslâmiyet'ten önceki sözlü edebiyatımızı aydınlatan dev eserdir. Yazılış gayesi, Araplara Türkçe'yi öğretmekten çok, Türkçe'nin Arapça ile koşu atları gibi yarış edeceğini, Türk dilinin zenginliğini, her duygu ve düşünceyi anlatmaya elverişli olduğunu ispat etmek içindir. Kâşgarlı Mahmut, iyi silâh kullanan bir asker olmakla beraber, dilimizi, ulusal kültürümüzü, yurt sevgisini her şeyin üstünde gören ilk büyük dil bilginimizdir. Kitabının önsözünde şu ilgi çekici tümceleri okumaktayız:

Türk'ün, Türkmen'in, Oğuz'un, Çigil'in, Yagma'nın Kırgız'ın lisanelerini ve kafiyelerini tamimiyle zihnimde nakşettim. Bu hususta o kadar ileri gittim ki, her taifenin lehçesi bence en mükemmel surette elde edilmiş oldu... Türk dili ile Arab dilinin at başı beraber yürüdükleri bilinsin diye...

“Türk Sözlüğünün Divanı” anlamına gelen Kâşgarlı’nın bu eseri, yalnız bir sözlük değil; İslâm’dan öncesi Türk edebiyatını, tarihini, coğrafyasını, folklorunu, mitolojisini aydınlatan ansiklopedik niteliktedir. Bilindiği üzere, XI. yüzyıl hemen bütün İslâm ülkelerinde Türklerin egemen olduğu bir dönemdir. Karahanlılar devletinin, özellikle Büyük Selçuk İmparatorluğu’nun askerlikçe ve uygarlıkça en parlak zamanı bu dönem içerisinde. O tarihlerde Türklerin egemenliğindeki uluslar dilini öğrenmek ihtiyacını duyuyorlardı. Divan-ı Lügat-it-Türk işte bu maksatla, yani yabancılara Türkçe’yi öğretmek amacıyla 1073 –1077 tarihleri arasında Bağdat’ta yazılmış bir sözlüktür. Türk sözcüğünün kuvvet, güç, kudret anlamı taşıdığını bize ilk bildiren Kaşgârlı Mahmut’tur.

Divan-ı Lügat-it-Türk’teki sözcüklerin anlamları Arapça olarak yazılmıştır. Türkçe 7500 sözcüğün Arapça karşılığı verilirken, sav denilen âtasözleri, sagu denilen ağıtlar, koşuk denilen şiirler, destan parçaları alınmıştır. Sözcüklerle ilgili bol bol seci, mesel, hikmet, şiir, efsane; tarih, coğrafya; halk edebiyatı folklor bilgi ve örnekleri verilmiş; dilbilgisi kuralları ortaya konulmuş; Türkoloji’nin sağlam temelleri atılmıştır. Türkologların görüşü : “Göktürk Yazıtları ile Divan-ı Lügat-it-Türk’ün bulunuşu Türklük için tasavvur edilemeyecek kadar büyük kazanç olmuştur. Hamirler diye çağrıldığını, bunun Oğuzların Emir yerine Hemir demelerinden kaynaklandığını söyler. Yine kendisinin verdiği bilgilerden Karahanlı ailesinden olduğunu öğreniyoruz. Ünlü kitabını 1070’de tamamladığı ve bu tarihte yaşının da bir hayli ile-ri olduğu düşünülecek olursa 11.yüzyılın da içinde yaşamış olmalıdır.

İyi öğrenim görmüş, İslâmiyet’le ilgili bilimsel çalışmaları yakından izlemiştir. Arapça ve Farsça’yı da çok iyi öğrenmiştir. Türklerin bulunduğu bölgeleri gezmiş , ana dili olan Türkçe’nin bütün diyalektlerini yerlerinde öğrenmiş, geleneklerini göreneklerini yakından izlemiştir. Bütün Sirderya (Seyhun) kıyılarını dolaştığından kitabında söz etmektedir. Ayrıca Türk tarihini, coğrafyasını ve folklorunu da çok iyi biliyordu. Kitabında belirttiğine göre, ailesi Kaşgar’dan Irak’a göç etmişti. Melikşah’ın (1072-1092) eşi Terken Hatun’un maiyetinde pekçok Kaşgarlı, bu dönemde Irak’a gelmişti. Mahmut’un ailesinin de bunlarla birlikte gelmiş oldukları düşünülebilir. O sıralarda Irak İslâm Dünyası’nın en önemli kültür merkezlerinden biri idi. Bu nedenle bilimle uğraşanların buraya gelmek istemeleri doğaldı. Ayrıca Bağdat bu dönemde Türk nüfuzu altına girmiş ve halifeleri ayakta tutan da bu Türklerdi.

Divân-ı Lügati't Türk

Ünlü kitabı Divânü Lügati't-Türk'ü 25 Ocak 1072'de yazmaya başlamış ve 10 Şubat 1074'de bitirmiştir. Abbasî Halifesi El-Kaim (1075-1001) döneminde yazmış olmakla beraber Halife Muktadi Bi'llah'a (1075-1094) sunmuştur. Bu kitap Araplara Türkçe'yi öğretmek ve Türkçe'nin de Arapça kadar önemli bir dil olduğunu kanıtlamak amacı ile yazılmıştır. Türkçe'nin neden öğrenilmesi gerektiğini şöyle anlatır:

Ant içerek söylüyorum, ben Buhara'nın, sözüne güvenilir imamlarından birinden ve başkaca Nişaburlu bir imamdan işittim. İkisi de senetleri ile bildiriyorlar ki, Yalvacımız (Peygamber), kıyamet belgelerine, ahir zaman karışıklıklarını ve Oğuz Türklerinin ortaya çıkacaklarını söylediği sırada Türk dilini öğreniniz, çünkü onlar için uzun sürecek egemenlik vardır buyurmuştu. Bu söz (hadis) doğru ise sorguları kendilerinin üzerine olsun Türk dilini öğrenmek çok gerekli bir iş olur. Bu doğru değil ise akıl bunu emreder. Tanrı devlet güneşini Türk burçlarını yükseltmiş ve onların mülkleri üzerinde felekleri döndürmüştür. Tanrı onlara Türk adını vermiş ve yeryüzüne ilbay kılmış, hakanları onlardan çıkartmıştır. Dünya uluslarının yularların onlar eline vermiş, herkese üstün kılmıştır. Onlarla birlikte çalışanları aziz kılmış ve Türkler onları her dileklerini ulaştırmış, kötülerin şerrinden korumuştur. Onlara hedef olmaktan korunabilmek için, aklı olana düşen şey, onların yolunu tutmak, derdini dinletebilmek gönüllerini alabilmek için dilleriyle konuşmaktır.

Türk adı altında da şu bilgileri verir:

Bir ad olarak Türk adını Tanrı vermiştir, dedik. Çünkü bize Kaşgarlı Halefoğlu Şeyh Hüseyin ona da İbn ül-Gurkî denilen kimse İbn üd-Dünya demekle tanılan Şeyh Ebû Bekr il-Müfid ül-Cürcanî'nin Ahır zaman üzerine yazmış olduğu kitabında Ulu Yalvac'a tanık varan bir hadis yazmıştır. Hadis şöyledir, "Yüce Tanrı"-Benim bir ordum vardır. Ona Türk adını verdim. Onları Doğuda yerleştirdim. Bir ulusa kızarsam Türkleri o ulus üzerine musallat kılarım, diyor. İşte bu, Türkler için bütün insanlara karşı bir üstünlüktür. Çünkü, Tanrı onlara ad verme-

yi kendi üzerine almıştır. Onları yeryüzünün en yüksek yerinde, havası en temiz ülkelerine yerleştirmiş ve onlara 'Kendi ordum demiştir. Bununla beraber Türkler güzellik, sevimlilik, tatlılık, edep, büyükleri ağır-lamak, sözünü yerine getirmek, sadelik, övünmemek, yiğitlik, mertlik gibi öğülmeye değer sayısız iyiliklerle görülmektedirler.

Görüldüğü gibi Kaşgarlı Mahmud, vatansever, Türklere hayran, yaptığı işe yürekten inanan bir bilim adamıdır. Divân daha sonraları pekçok bilim adamı tarafından kullanılmıştı. Antepli Aynî diye bilinen Bedreddin Mahmud, İkdü'l-Cumân fî Tarihi Ehli'z-Zamân'da ve Katip Çelebi Keşfü'z-Zûnun'da Divân'dan söz ederler. Ancak sonradan yıllarca unutulmuş, neden sonra İstanbul'da Ali Emiri'nin (1857-1923) eline geçen Sâvî'nin nushası Sadrazam Tal'at Paşa'nın (1874-1921) aracılığı ile Kilisli Rifat Bilge'nin (1873-1953) gözetiminde basılmış hemen bütün dünya Türkologlarının ilgisini çekmişti.

Divân'ın ilk önce Kilisli Rifat, daha sonra Konyalı Atıf Bey ve Besim Atalay tarafından Türkçe çevirileri ve Türk bilim adamları tarafından açıklamaları yapılmıştır.

Divân Batıda ilgi uyandırmış, 1928 yılında C. Brochkelmann Kaşgarlı üzerinde araştırmalar yapmıştır. Dankoff 'un Divânü Lugât-it Türk çevirisi ile James Kelly'nin makaleleri de son çalışmalar olarak sözkonusu edilmesi gerekir.

Bu kitap Araplara Türkçeyi öğretmek ve Türkçenin de Arapça kadar gelişmiş ve önemli bir dil olduğunu kanıtlamak amacıyla yazılmıştır. Metin Türkçe ve açıklamalar Arapçadır. Arapça gramer kuralları örnek olarak hazırlanmış ve her bölümde kelimeler Arap alfabesine göre sıralanmıştır. Türk dilinde onsekiz harf kullanıldığını, yazılıştaki yeri olmayan, ancak söylenirken kullanılan yedi harf ile duraklama harfinin de bunlara eklenmesi gerekir demiştir.

Onbirinci Yüzyılda Kaşgarlı Mahmud'un Çizdiği Dünya Haritası

Şimdi gözümüzü 11.yüzyıla ve bu yüzyılda yaşayan Kaşgarlı Mahmud'un Divânü Lugât-it Türk adlı yapıtına çevirelim. Mahmud Divân'da şöyle demektedir:

Rum ülkesinden Maçine dek Türk illerinin hepsinin boyu beşbin, eni sekizbin fersah eder. İyice bilinmek için bunların hepsi, yeryüzü biçiminde daire şeklinde gösterilmiştir.

Kendisinin de belirttiği gibi, Türklerin bulunduğu bölgeleri göstermek amacıyla çizilmiştir. Daire şeklinde olan haritanın çevresinde Doğu, Batı, Kuzey, Güney yönleri belirtilmiş, bazı deniz ve ırmaklar gösterilmiştir. Batıda işaret edilen yerler İtil boylarına, yani Kıpçakların ve Frenklerin oturdukları bölgelere kadar uzanır. Güney-Batıda Habeşistan'a, Güneyde Hint, Sint, Doğuda Çin ve Japonya'ya işaret edilmiştir. Ortada Yarkent, Kaşgar, Barsgan, Balasagun, Yifruç, İkiöküz, Asbuâli, Kumri, Talas v.s. gibi daha birçok Türk kentleri yer almıştır.

Asya'nın batısı, kuzeyi ve güneyi çizilmeden bırakılmış, bir plan olarak bile pekçok hatalarla dolu olmasına karşılık, Doğu bölgelerine ilişkin verdiği bilgiler gerçeğe uymaktadır. Haritasında Çin Seddi'ni göstermiş, bu seddin ayrıca yüksek dağların ve denizin Yecüc ve Mecüc'lerin dillerinin öğrenilmesini engellediğini bildirmiştir. Japonya'ya gelince; onu haritasının Doğusunda bir ada olarak göstermiş ve denizin onların dillerini öğrenilmesine olanak vermediğine işaret etmiştir.

Yukarda görüldüğü gibi, ilk Japon haritası bir Japon tarafından 14.yüzyılda çizilmiş, bir Dünya haritasında yer alması ise,15.yüzyılda olmuştur. Bütün bu bilgilerin ışığı altında, bir plan biçiminde olsa ,yanlışlarla dolu da olsa ilk Japon haritasının 11.yüzyılda Kaşgarlı Mahmud tarafından çizildiği bir gerçektir.

Derlenen Kaynaklar:

Geleceğimiz Asya'da mı? Yaralı Asya Çin ve Türkiye / Mehmet Ögütçü.- İstanbul: Milliyet, 1999 (212-213.ss)

Türk ve dünya ünlüleri ansiklopedisi :Kişiler, dönemler, akımlar, yapıtlar. İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1983

(Kaşgarlı Maddesi)

<http://www.umay.com.tr/staj/kaşgarli/index.html> /Ord. Prof. Dr. Aydın SAYILI

Cengiz Aslan
Ahmet Yesevi Üniversitesi
Araştırma Merkezi